

## МАРГИНАЛНИ ТЪЛКОВАНИЯ КЪМ ПСАЛМИТЕ В РЪКОПИСЕН ПСАЛТИР НБКМ 13

**ИВОНА КАРАЧОРОВА**

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“  
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ  
*karachorova@abv.bg*

Статията е посветена на единствения засега славянски препис на Псалтира (НБКМ 13 от XV век), в който 120 избрани откъса от тълкованията на Исихий Ерусалимски към псалмите, известни още като Псевдо-Атанасиеви, са изписани маргинално спрямо текста, маркирани с определени знаци. Публикуват се тези тълковни текстове и псалтирният текст, към който се отнасят, като за сравнение се привеждат разночетения от други преписи на псалмите с тези коментари – Болонски от XIII век, Погодинов от XIII век, Софийски от 1337 година, Букурещки от XIV век. Включването на разглеждания ръкописен псалтир с неговите особености обогатява историята на славянския тълковен Псалтир и славянските библейски книги с тълкования.

*Ключови думи:* славянски Псалтир, тълкования на Исихий Ерусалимски, маргинални тълкования, славянски библейски книги с коментари

## MARGINAL COMMENTARIES ON THE PSALMS IN MANUSCRIPT NBKM 13

**IVONA KARACHOROVA**

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES  
*karachorova@abv.bg*

The article deals with the only known Slavic copy of the Psalter (No. 13 in the Cyril and Methodius National Library in Sofia) in which 120 selected fragments of the exegesis on the psalms by Hesychius of Jerusalem (also ascribed to Pseudo-Athanasius) are written in the margins of the text and marked with specific symbols. These exegetic texts are published alongside with the Psalter text to which they pertain. Comparisons of the differences with other copies of the Psalter (the 13<sup>th</sup>-century *Psalterium Bononiense*, *Pogodin's Psalter* of the same period, the *Sofia Psalter* of 1337 and the *Bucharest Psal-*

ter of the 14<sup>th</sup> century) are made. The study of the Psalter under discussion and its peculiarities contribute to enriching the history of Slavic Psalters and Slavic exegetic books.

*Keywords:* Slavic Psalters, commentaries of Hesychius of Jerusalem, marginal commentaries, Slavic exegetic biblical books

Ръкопис НБКМ 13 (Цонев Опис 1:13–14/Tzonev Opis 1:13–14) се състои от 268 листа с размер 14.5 X 10 см. Писмото е въздребно, доста хубав полуустав, височина на буквите 1.5 мм, 22 реда на страница. От л. 122 до л. 149 е вмъкната част, написана с руски бързопис. Тя е по-късна от основната – вероятно XVIII в. Основната част е сръбска редакция. Правописът е непоследователна рашка редакция, еровете се смесват доста неправилно. Номерацията на листовите е късна, арабските цифри са изписани с мастило в средата на дясното поле. Липсват листовите между л. 2 и л. 11.

Подвързията е „мукава“, както пише Б. Цонев, обвита в кожа. Хартията е тънка, гладка. Не се вижда добре водният знак, но предполагам, че е котва в кръг и отгоре – звезда. Ръкописът изглежда доста запазен, защото не е употребяван много. На един от предните бели листови, пришити в по-ново време при подвързването, има интересно упътване кой псалм кога да се чете, написано с различен от основния, груб и необработен почерк:

Псаломе цо се пѣтъ ꙗ време скръбно коги са дигнатъ зломисленици на тебе  
чети псаломъ ꙗ, ѱѣ, ꙗ, ꙗ коги ѱѣшъ за ѱѣма рѣчи псаломъ ч коги паднешъ ꙗ  
грѣхъ рѣчи псаломъ н ꙗ ꙗ ꙗ ꙗ ꙗ коги нападне страхъ на тебе рѣчи псаломъ г  
г ꙗ ꙗ коги имашъ досаждане ꙗ диавола рѣчи псаломъ ꙗ коги паднешъ ꙗ  
затворка или ꙗ ропство рѣчи псаломъ ꙗ ꙗ коги гърни или светка или гратъ рѣчи  
псаломъ ꙗ ꙗ коги идешъ на вранъ рѣчи псаломъ ꙗ ꙗ коги научешъ на хлѣбъ новъ  
или вино или на ꙗвошка каква била рѣчи псаломъ ꙗ ꙗ.

Ръкописът е от сбирката на Тодораки Димитриев от Враца, печатът на когото стои на първата страница.

Украсата е много изящна, красива, заставката преди началото на псалтирния текст е изпълнена със злато, което е много рядко. Интерес представляват и украсените инициали. Украсата е подробно анализирана в статията на Цвета Евлогиева (Evlogieva-Katzarova 2012). Всъщност това е единствената публикация върху този ръкопис. Другото е краткото описание на Б. Цонев в том 1 на Описа (Цонев Опис/Tzonev Opis 1:13–14). Ръкописът е съвършено непроучен като текст и състав. Тук следва да обясня, че към псалтирния текст в преписите, а и в старопечатните издания се прибавят много и най-различни текстове – богослужбни и небогослужбни. В една своя публикация определих служебния псалтир като особен тип сборник. Съставите са толкова различни, че почти не може да се намерят два еднакви по състав славянски ръкописни псалтира (Карачорова/Karachorova 2008).

Съставът на НБКМ 13 е твърде интересен, не е описан от Б. Цонев. В началото на ръкописа е поместен псалтирният текст, който завършва с неканоничния 151 псалм (л. 1–173б). Винаги след него следват така наречените библейски песни, които са поетични откъси от Библията – 8 от старозаветни книги и 1 новозаветна. Те неизменно стоят след псалмите, често придружени от бележка, че те с псалмите са „на единя“. В случая обаче те са изместени по-назад (това е единственият случай, който познавам). Веднага след катизмите са поместени последованията по катизми л. 174а–211а – това са молитвени последования, състоящи се от три тропара и една молитва, които се четат след всяка катизма, 20 на брой, по броя на катизмите. Когато тези последования се включват в ръкописните псалтири от XIII в., те се поместват съответно след всяка катизма. В по-късните преписи, както е нашият, те се събират в един текстови блок обикновено след катизмите, в състава на последованията, много по-рядко преди псалтирният текст, сред предговорните текстове. Следва чин за параклис (л. 211а–212а), в който има указания за изпълнението на текста на румънски език, написани с кирилица. След това Богородичен акатист също с указания на румънски език (212а–248а). Това е една много интересна особеност на ръкописа – текстът е славянски, а указанията как да се изпълнява, както и заглавието са на румънски, явно свързано с периода XV–XVI в., когато в княжествата Влахия и Молдова се е пишело на кирилица, а богослужението е било славянско. Това е една почти непроучена страна в историята на православното богослужение. След това са поместени самите библейски песни – л. 225а до л. 248б. Следва ги Богородичен акатист (225а–248б), а след него – молитва, която се полага след икосите на акатиста.

Най-интересното за мен в този ръкопис са маргиналните бележки. Във византийската книжовна практика има два вида такива бележки – глоси и схолии. Те са литературни жанрове в християнската екзегетиката, наследени от античната литература, и прилагани при тълкуването на библейските и правните книги. Глосата е изяснение на дадена дума, а схолията е пояснителна бележка, която изяснява някои места от текста. Схолията не цели цялостното изясняване на текста, а само на определено място, за разлика от коментара. В славянската тълковна книжнина обаче тази традиция не се пренася като цяло. Бележки в полетата в славянските ръкописи се срещат като поправки, допълване на пропуснати думи, указания за самите текстове – например кюг. за богородичен тропар, както и указания за гласа, на който се изпълнява даден химнографски текст. Изключение правят споменатата маргинално разположена катена към книга Йов в сборник на Владислав Граматик от XV в., РМ 4/14 (Христова-Шомова/Hristova-Shomova 2007), маргинални бележки към книгата Царства и към Псалтира в разглеждания препис НБКМ 13.

Приблизително по едно и също време на старобългарски се появяват два от известните във византийската книжнина коментара върху Псалтира (Шиваров/Shivarov 1986; Карачорова/Karachorova 1993; MacRobert 1998; Алексеев/Alekseev 1999). Единият е на Теодорит Кирски (397–457 г.) – автор на догматически, полемически, исторически, екзегетически съчинения и писма. Сред тях са и тълкованията на библейски книги – Псалтира, Песен на песните, книгите на пророците Йезекиил, Исаия, Йеремия, дванадесетте малки пророци и посланията на апостол Павел, някои от тях известни и в старобългарски превод. Според биографите на Теодорит Кирски тълкованията към псалмите са написани между 441 и 449 г. Като тълкувателен жанр на места те се доближават до схолиите. Най-общо се смята, че този коментар цели предпазване от грешки и отклонения в разбирането на Стария завет. В гръцката традиция е известен в две рецензии – кратка, която се приема за първоначална, и пълна. Старобългарският превод на Теодоритовия коментар към Псалтира е известен по около десетина преписа, всички руски. Най-старият е от XI век, фрагментарно запазен, писан върху пергамент и е познат в науката като Чудовски псалтир (ГИМ, Чуд. 7), защото е принадлежал на библиотеката на московския Чудовски манастир. Останалите преписи са късни (XV–XVII в.) и са написани на хартия (Погорелов/Pogorelov 1901). Приема се, че преводът е направен в Източна България. Изследванията показват, че преводът е част от продукцията на Преславската книжовна школа. Важно е да се отбележи, че при превода на тълкованията книжовникът е редактирал и самия псалтирен текст, също в духа на Преславската школа. В резултат старобългарският текст на Псалтира, придружен от тълкованията на Теодорит Кирски, в историята на славянския Псалтир се обособява като отделна редакция (Погорелов/Pogorelov 1901; Карачорова/Karachorova 1984; Карачорова 1989/Karachorova 1989; MacRobert 1998; Thomson 1998: 814–815).

Другото тълкование на Псалтира, преведено на старобългарски, традиционно се приписва на Атанасий Александрийски, който се посочва като автор в оглавлението на Псалтира с това тълкование в славянската ръкописна традиция. Днес обаче се смята за доказано, че този коментар е дело на Исихий Ерусалимски (Devresse 1980; Rondo 1982). Според писмено свидетелство, приемано за достоверно, Исихий е изтълкувал цялото Свещено писание. Доказано е, че той е автор на три различни коментара към псалмите. От първия, наречен от изследователите „голям“ коментар, са запазени фрагменти в различни катени в гръцки ръкописи. Вторият е известен като *de titulus psalmodum*. В няколко гръцки ръкописа са запазени фрагменти от третия коментар, познат като „анонимен“, но вече е доказано авторството на Исихий. С този текст се занимава В. Ягич, който го издава (Jagić 1906) и твърди, че той е преведен в България през X в. Най-

известният препис на този превод е Болонският псалтир от XIII в. (Болоня, Университетска библиотека, № 2499), издаден от В. Ягич (Jagić 1907). Засвидетелстван е още в Погодиновия псалтир от XIII в. (РНБ, Пог. 8), Софийския псалтир, известен още като Иван-Александров Песнивец от XIV в. (София, БАН, № 2), Толстовия псалтир от XI–XII в. (РНБ, Ф.п. I.23), сръбски псалтир от 1346 г., известен като Букурещки (Букурещ, РАН 205). Най-ранният препис е от XI в. и е фрагментарно запазен, известен в науката като Евгениев псалтир (Санкт Петербург, БАН, 4.5.7; РНБ, Пог. 9). Преписи има в библиотеките на Рилския манастир, Хилендар, Зограф и на други места. За разлика от Теодоритовия тълковен псалтир, текстът на псалмите, към които се добавя Псевдо-Атанасиевият коментар, не е редактиран. И двата старобългарски превода на тълкования към Псалтира са направени през X в. Според архимандрит Амфилохий Исихиевият (Псевдо-Атанасиев) коментар предшества по време Теодоритовия (Амфилохий/Amfilohiy 1880–1881). Теодоритовите тълкования, както и редактираният псалтирен текст, който придружават, са част от книжовната продукция на Преславската книжовна школа, докато Исихиевите тълкования и текстът към тях носят характерните черти на първоначалните преводи на богослужбните книги (Рибарова/Ribarova 2002; Карачорова 2003/Karachorova 2003; Thomson 1998; Алексеев 1999/Alekseev 1999).

При съпоставките на маргиналните бележки в НБКМ 13 с тези коментари установих, че те са откъси от Псевдо-Атанасиевите коментари. Тези бележки са 112 в ръкописа. Различен е техният обем – от една дума до 6 реда (л. 86а). Те са изписани в полетата, като е маркирано тълкуваното място в текста с определен знак – кръст, запетая, две запетаи, дъгички и др. Същият знак стои и пред текста в полето. Тези маргинални текстове са изписани с дребен бързопис от същата ръка със същото мастило, толкова дребен, че почти не може да се чете без лупа. Тълкуват се отделни псалтирни стихове, полустихове, някои от бележките са допълнения към оглавленията към псалмите – само те са изписани с червенослов, има и бележка, която е поправка към грешка в разчитането на псалтирния текст (Пс. 77: 15).

Настоящата статия има за цел публикуването на тези маргинални тълковни текстове. Посочва се мястото и се цитира тълкуваният псалтирен текст или текстът на оглавлението по НБКМ 13 и маргиналният коментар, към който при различия се привеждат варианти от други преписи на Исихиевия тълковен псалтир – Болонски **Бол** (по цитираното издание на В. Ягич от 1907 г.), Погодинов псалтир от XIII в. **Пог** (Jagić 1907), Софийски, или Песнивец на цар Иван Александър, от 1337 г. **Соф** (по разночетенията в Jagić 1907) и Букурещки от XV в. **Бук** (по разночетенията в Jagić 1907). Текстове от НБКМ 13 се цитират като се отразява правописът на ръкописа. Съкращенията под титла и с изнесена буква се запазват, лигатурите се развързват.

пс. 1 – оглавление: н ѱалѡмъ двѡу, д̄. ненаписанъ ѿ евреи  
 в полето долу с червено: ѡбѣщаніе бл҃гоустіа, н ѡраженіе съпротивоимѡ  
 л. 2б (доп.1) племенн̄ а̄. т̄. за а̀нлоуѡа. наужо прѣвѣтїхъ кннгъ. ѡже ѡтѣ  
 жидовъ.

ѱаломъ :̄ а̄ :

Пог ѱалѡтїрь красенъ съ прѣтлѡваннїе̄. ѱлѡмъ двѡу а̄.

Бук двѣдъ снѣ ннесѡвъ юѡа сѣде въ црѣкѣ своемѣ н ѡзвѣра̄ д̄ моуже мѡдрѣ.  
 асафа. юмана. н юѡама н нднѡѡумь. н съставї с нмнн ѱлѡтїрь красенъ съ ѡвѣтн  
 нѣ вжнїю

Соф Се же · двѣдъ научна̄т̄ пѣсн̄ прѣвї. ѡанаснѣ же ар̄хнїейкп̄ въсѡ псѡмї  
 сказаѣт̄

пс. 3 – оглавление: ѱаломъ двѡу г̄.

в полето горе с червено: егда оубежа ѿ лица авесаломѡ снѡ своего.

Бол вѣгдаше ѿ лица явесаломѡкѣ. снѡ своего. явесаломъ же ѡцѣ мнроу  
 сказаѣтѣ сѡ. ꙗко адамъ рече. скрѣтї сѡ

стих 4: Слава моя н възнесѣ главоу мон.

в полето долу: адамъ къ х̄оу глїеть егда възнесѣ на крѣтѣ :~

пс. 4 – оглавление: слава въ конецъ ѱалѡмъ двѡу + д̄

в полето долу с червено: + въ пѣснѣхъ

(доп. 3) Бол на скнѡваннѣ в̄ вѣкѣвъ. ꙗви сѡ бѣтъ. тѣм же съ пѣнн  
 а̀гелскѣїмн̄ н ѱаломѣскѡе̄ прѡрѡво прнжто вждн.

Бук в кѡ слѡ. ѱлѡмъ двѡу. д̄. на конѡваннїе во вѣкомь... н пѣннї

л. 12б 16:13b Нзкавн дшѡу мою ѿ неустнѡва

в полето долу: рекше, ѿ дїавола, н лѡкава ѡлѡка. неустнѡва во дїавѡ по  
 нстннѣ. н елнцн сего подражають злобою н завнстнїю. къ семѡж̄ ѡрѡжїа его,  
 еже ю̄ томленїа вѣсѡвска. ѡрѡжїе во вжтїе н вѣсы, на ненаказанныѣ пощцать  
 нмѣ бѣ въ малѣ наказатн таковыѣ. да ѿ сѣ навнкше нскѡсѡ злѡвы н  
 несѣтѣрпнмоѣ, прнвѣгають къ вѣ. оуцѣломѡдрнвшѣ се проуеѣ :~

Бол Отѣ днѡвола. ѡлѡка. неустнѡвъ во дїаволъ по нстннѣ н елїко нх сн  
 възїшѣт̄ н завїдѡтъ.

продължава с тѣлк. на 14а, но изменено: ѡрѡжїе внѣ демонї на  
 ненаказанныѣ. попустнт̄ нм бѣ въ малѣ наказатн таковыѣ. да навнкше  
 прнвѣгають къ богоу :~

Бук, Пог по истинѣ днаволѣ, Пог сего възнесаѣтъ, Бук сего възнесаѣт н  
завѣтъ

л. 13а пс. 17 – оглавление: слава кѣ. ꙗ. въ конецъ, ѿтрокоу гнѣю дѣоу ·зи·  
в полето долу с червено: ꙗже гла гѣы словеса ꙗкены сѣе· въ днѣ въ нже  
нзбави его ꙗ ꙗ рѣкы врагъ егѡ, н ꙗ рѣкы саоуловы, н рече. ꙗлаꙗ  
(доп.4) сла· сѣ· въ конѣ

Отрокоу гнѣю дѣоу. ꙗко гла кѣ гѣоу словеса ꙗкени сеж. въ денѣ въ нже  
нзбави н ꙗ. нзѣ рѣкѣ въ сѣхѣ врагъ егѡ. нзѣ рѣкѣ сабловѣ. н рече ·:  
Прѣво вѣдѣща на конецъ ꙗвѣтъ. тѣмъ же глѣтъ ѿтрокоу гнѣю дѣоу.  
сказаетъ же са дѣъ довлѣ рѣкож. довлѣ же рѣкѣ хѣ. гла хотѣща на  
послѣдокъ съвѣтъ са ѡ всѣхѣ врагѣхѣ. н ѡ въскрѣсенн повѣднѣ днѣвола.

л. 13б 17:12с: тѣмна вода въ облацехъ възроушныихъ.

в полето долу: невѣма, срѣ непостижима съвершаема тана въ водѣ  
крѣпнѣ тѣлесн. облацн во, тѣлеса просвѣщаемы.

л. 15а 17:35б: н положн лоукъ мѣдѣнь мышцѣ мон

в полето долу: лѣкъ мѣдѣнь глѣтъ крѣтъ, крѣпостн радн. н сего во на рамо  
възъмь хѣ. тѣмъ дѣвола зпрѡзн·~

тълк. в Бол: лѣка Пог, Соф глѣтъ крѣтъ крѣпостн радн, н сего во на рамо  
възѣмъ тѣмъ дѣвола прѣдрѣзн·:

Соф мѣдна, Бук мѣдѣна, Бук прѣдрѣзн

л. 16а 18:3а днѣ

н елсавѣ. днѣ во н кннгы нарцают се, ꙗꙗ свѣтнѣ носншн·~

Бол нарнѣтъ, Пог, Соф, Бук. ѣлсавѣн

към 18:3б н ноцѣ ноцн възвѣщае разоумь

в полето долу: зтровоны н въ зтровѣ ѡюе. рѣкше прѣѣа хѣ. ꙗко ноцнѣ во  
зтровою съдрѣжнма вѣста, аще н свѣтнѣ вѣста ·~

Бол зтровнѣ н въ зтровѣ ѡюж, ꙗко ноцнж во зтровож ѡдрѣжнма  
вѣста аще н свѣтнѣ вѣстѣ·: днѣн. ѡрыгаеть глѣ.

в полето горе: сѣаа вѣа цѣлѣющ днѣн. ѡрыгаеть глѣ.

Пог ѡдрѣжнма вѣсте, Соф дрѣжнма вѣсте, Бук ѡдрѣжнма вѣста, Бук  
въ зтровѣ, Пог, Соф вѣсте, Бук sine вѣсте.

л. 18б (знак ..) 21:7а азъ есьмь ѡрѣвь н не ѡлкъ

ТЪЛК. Хс̄ тако чръвь без сѣмене родн се . чръвь во вѣ<sup>2</sup> сѣмене самоннучьнь  
ражаѣт се . нгъ занѣже нескврѣнно, тако въ wskврѣнѣна адама овлѣчуе се :-

Бук самоннучно, Пог, Бук въ скврѣнѣна, Бол швлѣчу сѣ, Пог, Соф овлѣчуе сѣ.

л. 19а (знак ÷) 21:13а вкндоше ме тѣлцн мнозы

ТЪЛК. жндовскыне Ѡтрокы тѣлцн глѣт вытн, тако юнѡскѣю мѣдрѡ на х̄а  
въспрѣимше . снрѣ<sup>к</sup>, неразданѣ. юнце же тѣуне, кнезе еврѣскыи, тако богати н  
снаны:~

Бол <sup>А</sup> Жидовстнѣ ѡтроцн . тѣлцѣ тако юнотскж мѣдростъ въспрѣимше сѣ рѣчу  
неразоумнж. <sup>Б</sup> Жидовстѣн кназн тѣунн тако богати н снанны.

Соф, Бук Жндовьсцн

л. 25б (знак ?) 28:6б н възлюбленѣнн тако снѣ ннорожъ

ТЪЛК. х̄с̄ тако снѣ едннозрауные истинны. сн рѣчу, ѡѣе истинны:

Бол Хръстостъ така снѣ едннозърауныѣж истинныѣ сн рѣчу ѡѣж истинныѣ

(знак ÷) 28:8б н сътрѣсеть гѣ поустыню кадекоую

ТЪЛК. кадѣн сказѣеть сѣтню, еже ю̄ црѣквн. н еще во сътресе ю. прѣложъ ѡ  
неустоты въ сѣтню славы:~

Бол гадн сказѣеть сѣ сѣтнѣнн еже есть црѣквн. еще во сътресе ж прѣложъ ѡ  
неустоты въ сѣтнѣнн славы:~

Пог гадъ, Соф каднѣ, Бук кадъ

27б (знак +) 30:13а забвѣнь вѣ тако мрѣтвѣцъ ѡ срѣца

Бол мрѣтвѣ срѣца

ТЪЛК. ѡже во не ѡаах̄ видѣшен га на крѣтѣ, жнѣѣ елѣ вытн к томѣ:

Бол. юже во не ѡаах̄ видѣше на крѣтѣ жнвоу емоу вътн:~

Бук емоу липсва.

(знак ?) (към 30:13б

ТЪЛК. е: въмнѣнѣнь вых̄ рѣчу тако ѡлкѣ мрѣтвѣнъ :-

л. 29б 32:2а не повѣдайте се гѣн въ гоуслехъ.

в горното поле ТЪЛК.: еже ю̄, ѡ срѣца творѣннѣ не повѣданѣе. гѣслн во дшн, срѣце  
ю̄, ражаѣе мѣдрѡстѣ тако гѣслн звѣцанѣа:~

Бол тако н гжслѣ

(знак :) 32:2б въ ѡлатнры десетостроуннѣ понте емоу

ляво поле вертикално ТЪЛК. дѣтостроунно ѡбо вѣдн срѣце .



(знак :) снрѣ, дѣтїю заповѣдїю ѡкрѣпленно еже ѿ дѣтъ словесъ · гл҃ют же се  
" н дѣтъ престъ строуны, нннже дрѣжннѣ ѡлатнрѣ:~

Бол десѣтѣстроуно оубо вѣдн срѣе, сн рѣкѣ десѣтнж заповѣден  
оукрѣплено. еже естѣ ·ї· словесѣ. г "лат же н ·ї· прѣстѣ строуныї, нннже  
дрѣжннѣ естѣ ѡлатнрѣ.

Пог заповѣднї, Пог, Соф, Бук оукрѣплено.

32:7а съвнрае тако мѣхѣ водн морскїе

долно поле тѣлк. тѣ во велн наплннатн се вѣды ѿ мора тако мѣхѣ.  
разлнѣн же крѣенїе· како по вѣселенѣн стостѣ манїемѣ вжїемѣ съдрѣжннн  
вѣды:~

Бол стожтѣ, Пог, Соф, Бук творнтѣ.

л. 31б (знак ") 34:3а нзсрунн ѡроужїе н завры прѣ гонѣщннн мѣ.

тѣлк. гвн слѣ твою вѣсѣмѣ врагѣ твои, дѣдѣ глїе моле се гвн. ѡрѣжїе вѣ  
сїла скажет се. гвн ѡво слѣ твою. н овѣздан сн, паствннѣ ѡнѣ крамоли· овое во  
творѣ вѣсн ѡлѣкѣ.

Бол липсва глїе моле се гвн, Соф н ѡнѣхѣ.

л. 32б (пред т.; знак v) 34:13а (II ч.) ѡблауах се въ врѣтнще

горно поле тѣлк. рнзн глїе. юже ношаше тако мрѣтѣвъ ѡлѣкѣ пльтн радн

Бол мрѣтвнѣ, Пог рнзѣ, Пог, Бук мрѣтвнѣ, Соф мрѣтвнѣ.

л. 33а 34:26б да ѡблѣкоут се въ стѡѣ н срамѣ вѣлрѣчѣствѡюущен на не.

долно поле тѣлк. жндѡвсцїн ѡтроцн, елнцн порадоваше се нхѣ съмрѣтн  
спѣсїюва, нннѣ спѣе, секе не можетѣ спастн:~

(това е тѣлк. към 26а + 26б)

Бол. 26а Жндѡвсцнн ѡтроцн, елнко порадова сѣ нхѣ съмрѣтн спасѡвѣ:· ел.  
Жндѡвѣ такожде глаголанше. ннѣї спѣсѣ алн секе не можетѣ спастн.

Пог спастн ѡтроцн, Соф жндѡвсцн, Бук жндѡвсцнн, Соф порадовах сѣ,  
Бук порадова се, Соф нхѣ липсва, Соф глащен такожде.

л. 34а (знак ") след ѡлѣкы) 35:7с ѡлѣкы н скотн спѣсїшн гн

тѣлк. Он рѣ, не тѣкмо ѡлѣцн нѣ н скоты вѣзрадоваше се о прншьствїн  
хѣкѣ ѿ же по вѣселнѣ. ѡлѣцн ѡво жндѡвѣ, законѣ наказаны. скоты же езѣ, ѡвон же  
спѣсїнн вѣше спѣсїнемѣ хѣкѣмѣ:~

Бук показанн, Соф н ѡвон.

л. 35б (знак ÷)

36:24а Егда се падеть н не пороучитъ се.

ТЪЛК. ПЕТРЪ ПАДЕ СЕ ШКО ѠТЪВРАЖЕНІЕМЪ. НЕ РАЗВН ЖЕ ВЪКРОЮ НЪ ПРЪВЫ ЦЪБЛЪ.

Бол Петръ паде се оубо Ѡвръженнемъ, не расъде же сѧ върож, нъ прѣвты цѣлъ.

Соф развн же сѧ.

л. 36а–36б (знак ’)

36:35 вндѣхъ неубстнаго прѣвзносещѧ се н вносещѧ се тако кюдон анванскыѧ.

ДОЛНО ПОЛЕ ТЪЛК. ДІАВОЪ ГЛЮТЬ. ТАКО ВЪЗНѢ СЕ НА ЧЛЪСТВО НДОЛОСЛЖЕНІЕМЪ АНВАН ВО ВЪСЕЖЕ ПНАГАЕТ СЕ НДОЛѢХЪ:~

Бол днавола, Бук не възнесе.

л.37а (знак ’)

37:9b рыкахъ Ѡ въздыханіа срца моѧ

ДОЛНО ПОЛЕ ТЪЛК. ЕГДА ВЪЗЪПНВЪ ХС НА КРЪТѢ ПРѢДАСТЬ ДХЪ:~

Бол на крѣстѢ хрѣтосъ, Соф възъпн хс, Пог, Бук гъ на крѣтѢ.

л. 38б (знак +)

38:8b н съставъ мон Ѡ тевѢ естѧ

Бол, Пог оупостасъ, Соф нпостасъ

ТЪЛК. Ѡ БА ВО ОУСТАВЪ ВЪКРНІН ЖВТОУ НМЪТЬ

Бол отъ ба во оуставъ вѣрънни жвотоу нмѣтъ.

Пог, Бук вѣрнин ѣставъ нмѣтъ жвотоу.

л. 39б (знак ÷)

39:8b въ главициѢ книжиѢ пишеть Ѡ мнѢ

Бол, Пог свнтцѢ

ГОРНО ПОЛЕ ТЪЛК. СН РЪЧУЪ, ВЪ ВЪСѢ КНИГА ПИСАНО ІЕЪ Ѡ ВЪЧЛЪЕНІИ МОѧ

л. 41б (знак ..)

41:7а къ мнѢ самомоу дша мога смюути се

Бол, Пог смѣте сѧ.

ДОЛНО ПОЛЕ ТЪЛК. МЛЪВЪ ВО Н ТРЕПѢ НМѢШЕ ВЪ ДШН ПЕТРЪ . ТАКО ЕДА КАКО ВЪ КОНЕЦЪ ѠРННОВЕНЪ ВЪДЕ. ГЛЮЕТ ЖЕ Н ЧА МЪКЫ ХВЫ, ВЪ НЖЕ ГЛАШЕ ПНСКРЪВНА ІЕЪ ДША МОА:~

л. 42a (знак ÷)

41:8a вѣзѣна вѣздноу призваеть, въ гласѣ хлѣвы твои хъ

горно поле тълк. вѣзѣна снѣ, тако непостижѣ. вѣзѣна ѿца, тако нензслѣдова. призва же снѣ ѿца, на кртѣ, егда въпиаше елонъ въ слѣхъ нѣны снѣ, еже есть хлѣвъ:~

Бук ѣлн, Пог ѣлн, Пог хлавъ, Соф хлавъ, Бук хлѣвъ.

л. 45a (знак ÷)

44:9a смѣрна н стактн н касѣ. ѿ рнзъ твои хъ

Бол змѣрна н стакта, Соф змѣрна, Бук змѣрна.

горно поле тълк. смѣрн глѣ, ненстлѣнѣа пльтн. въ тѣн во мрѣтвѣн прилагемы, не нстлѣю. стѣт же. тако зарѣ ѿ ѿца въсѣавш. касѣю же, тако блѣгѣханѣемъ дѣховныи помазанъ ѿ одеждъ влѣтн, еже соутъ рнзы

(знак ..)

44:9б ѿ тежестн словни хъ, нз нѣ же възвеселнше те

Пог, Бол ѿ варнн, Соф ѿ странъ

тълк. тежестн, домове соутъ высоцн . еже нарицают се ѡко цркви. словесны, тако краснн н тврѣдн. въ тѣх же веселнт се бѣ о спасающѣих се нмѣ.

Бол варнн, еже липсва нарицаетъ, Пог варнн домове, Бук варн домове, Соф странн домове, Пог, Бук велнцн, Соф, Пог, Бук же оубо, Пог, Бук слъновны, Соф грешно славы, Бол во црви словнхъ; гѣ.

л. 45б–46a (знак ÷)

45:3б н прѣлагают се горы въ срѣца морскаа

долно поле тълк. карнна во гѣра възвратнѣн, бс. ост. въздравшн сл, - нвѣрвнзѣт ѿ запѣ на въстѣ по мѣрн прѣложн се. дълготрѣпе людн рѣ тако сѣ прѣложн. тако прѣведѣ плѣненые люды моѣ :~

Бол, Пог, Бук, Соф въздравъшн вм. възвратнѣн, Пог, Бук во липсва.

л. 47a (знак :) )

47:3б горы сѣвнскыя рѣвра сѣвѣрова

тълк. сѣвнъ сказѣет се позлаунше еже есть црви еже ѣ, цркви. тако тою прѣвѣаѣ бѣ ѣлка. та же орѣжѣ. Чнн дѣснн н швнмъ ѡконн рѣвн прѣвѣаѣ се дѣло тѣмнѣ. сѣвѣр во, тѣма скѣзает се:~

позлаунше грешно вм. позраунше Бол, Пог, Соф, Бук, гр. σκολεῦτρια,

Бол, Пог, Соф **ска̀заетъ сѧ**, Бук грешно **скаѣт сѧ**, Бол, Пог, Соф, Бук  
Бол, Пог, Соф, Бук **деснѣинн н шоунинн**.

л. 47а 47:3с градъ **црѧ велнкаго** (пс. 47 е означен погрешно с **мн**)

тълк. градъ же **црѧ велнкаго**, **хвѣ иерлѣмь** · **ѣже иѣ црѣквѣ**:~

Бол, Пог, Бук, Соф липсва градъ же **црѧ велнкаго**, Соф **хѣ**, Пог **црѣкы**

л. 48б (няма маркировки в текста и в полетата)

48:18а **такѡ не вѣнѣгда оумрѣтн емоу прѣнметъ вѣса**

Бол, Пог, Бук, Соф **нде оумираж не штавнтъ ли вѣсего**

тълк. **нн иѣда во прѡбрѣте срѣбрьнѣ**, **вѣзвѣсн во се** . **нн вѣсн вѣ тѣще**  
**богѧтещен се**. **тѣщѧма во рѣкѧ ѡходеть**:~

л. 50а–50б (знак +)

пс. 50 – оглавление: **ѡглѡ дѣѣ** · **вѣнѣгда** || **прѣнтн къ нѣмоу прѣкѣ нафанѣ**

тълк. **егда вѣнѣнде къ вѣрсавен жене ѡрѣнне**

Бол, Пог, Бук, Соф **внегда прѣнде къ нѣмоу нафанъ прѣкъ**. **егда вѣнде къ**  
**вѣрсавѣн**:~

л. 51б (знак :)

пс. 51 – оглавление: **слѧ** вѣ **конць разоумѧ дѣоу · нѧ** ·

тълк. **внегда прѣнтн донкѣ ндѣмѣнннѣ**, **н вѣзвѣсн саоулѣ н рѣщн енѣ**,  
**прѣнде дѣѣ вѣ дѡ авнмелехѡ**:~

Бук вѣ **кѡ разоумѣ двдовѣ**.

Бол, Пог, Бук, Соф **слава**. в **конць**. **разоумоу дѡвоу**. **нѧ** **внегда прнде**  
**донкъ**. **ндѡмѣнннѣ**. **н вѣзвѣсн саоуловн н рѣче емоу**. **прнде дѡтъ вѣ домъ**  
**авнмелеховѣ**.

л. 52а пс. 52 – оглавление: **вѣ кѡ ѡ сѧмѣлѣте разоумѧ дѣоу · нѣ** · **спѡво**  
**тавлѣнѣ**. **н вѣзвѡжѣѧ**

долно поле + **свобожѣнѣ**

Бол. вѣ **конецъ** · **ѡ маѣлетѣ**. **разоумѣ давѣдѡвѣ · нѣ** · :

л. 52б пс. 53 – оглавление: **вѣ кѡ** вѣ **пѣнѣхъ разоумѧ дѣоу** : **нѣ** · +

+ **вѣнѣѧ прѣнтн зѣфѡ**

долно поле: **н рѣщѣ сѧлѣ**, **не се ли дѣѣ сѣкрн се ѣ нѧ**

Бол, Пог, Бук, Соф **вѣ кѡ** · **вѣ пѣннхъ**. **разоумѣ дѡвѣ нѣ**. **внегда прндеж**  
**знѣѣнѣ**. **н рѣшж саоулоу**. **не се ли дѡтъ крѣнеть сѧ в нас**.

л. 53б (знак над кто ')

54:7а–b н ѣѣ кѣо дасть ми крнлѣ тако голоуѣн. н полѣщюу н поуію.

горно поле тълк. тако голѣвъ во унеть нз проба нзыде нетлѣненъ н цѣль х̄с̄  
н вѣскр̄сь, на лонѣ ωӯн поӯн :~

на ωун лонѣ Соф.

л. 54б пс. 55 – оглавление: с̄л̄а̄ ·ка̄ф· н̄ · въ к̄о̄. ѡ̄ лӣд̄ѣ̄ нже ω (sic!) с̄т̄ы̄н̄  
ѡдаленіӣ дѣоӯ въ стлѣпопнсанӣе. н̄е̄.

ляво поле вертикално: (има разночет. ἐν Γέθ)

грешно стлѣпопнсанӣе – Бол, Пог, Соф, Бук тѣлопнсанӣе, гр. εἰς στηλο-  
γραφίαν)

Бол. н вл. его; Пог, Бук въ егѣптѣ, Соф въ гетѣ.

л. 56а (знак ')

56:9а въстанӣ сл̄аво̄ мо̄а̄

тълк. вѣѣтво възвѣнжѣщӣ чл̄ка. тако слава вѣѣа̄ раѣающӣн тѣло̄ вл̄унне̄

Бол. въздѣнжѣще̄, Пог възвышаѣ̄, Бук възвышаю̄.

л. 56а (знак ÷)

56:9b въстанӣ н ѡ̄алтнроӯ н гоуслы̄

дясно поле тълк. ѡ̄ не сѣщӣнх̄ во пѣнь̄ агл̄ѡ̄ да̄ се по въскр̄еніӣ гнӣ:~

Бол. во липсва.

л. 56а (знак +)

57:5 b тако̄ аспндѣ̄ глаӯхы̄ н затікающе̄ оӯшн̄ сво̄н̄

Пог, Бол аспндѣ̄, липсва н, Соф затікаѣ̄щж, Бук затыкаю̄н.

долно поле тълк. аспнда̄ во̄ егда̄ оуслышӣ гл̄а̄ ωк̄авника. еднно̄ ѡ̄хо̄ положӣ  
на̄ землю̄ · др̄ѣго̄е̄ затысн̄е̄ х̄обот̄ѡ̄ сво̄н̄, да̄ не̄ слышӣн̄ з̄ѡвѣща̄, такоже̄ н̄ жндѡве̄  
ѡ̄ещ̄ с̄п̄с̄ѣ̄, не̄ въннма̄х̄̄ завнстн̄ радн̄:~

Бол. Ѣванника, Бол, Пог, Соф, Бук зат'к'нетъ вл. затысн̄е̄

л. 56б пс. 58 – оглавление: въ̄ к̄ѡ̄ да̄ не̄ растлншн̄ дѣ̄ѡ̄. н̄н̄

долно поле: + егда̄ посла̄ саѣль̄ н̄ стр̄жа̄ дѡ̄ его̄ ѡ̄мр̄тъвитӣ его̄

Бол. въ̄ к̄ѡ̄ц̄ъ. не̄ нстлн̄ дѡ̄вн̄ . въ̄ тѣлоӯфанӣе̄ югда̄ посла̄ саоӯль. н̄  
сѣхранӣ домъ̄ юго̄ в̄нтн̄ н̄ · н̄н̄

Соф тѣлопнсанӣн, Бук тѣлопнсанӣе, Бук оӯвнтн̄ без н.

л. 57а 58:11 (I част) (10 – II ч.) (знак ÷):  $\tilde{b}$  мон  $\hat{y}$ лть его  $\hat{p}$ р'кварнт ме ·

Бол, Пог, Бук, Соф варнтъ

долно поле: >  $\hat{g}$ л  $\hat{c}$ н  $\hat{a}$ д $\hat{a}$ мль  $\hat{i}$ е . н на  $\tilde{b}$ ж $\hat{i}$ е подвн $\hat{g}$ ающаго се  $\hat{y}$ лка

Бол  $\hat{g}$ ла $\hat{c}$ тъ с $\hat{e}$ н, Пог с $\hat{y}$   $\hat{g}$ л $\hat{a}$ , Соф  $\hat{g}$ л $\hat{c}$ тъ с $\hat{y}$ , Бук без с $\hat{y}$ .

л. 57б (знак ')

58:13а  $\hat{p}$ р'кхъ оустъ нхъ н слово оустънь нхъ

Горно поле тълк.  $\hat{z}$ еты во н  $\hat{z}$ етна $\hat{m}$ .  $\hat{c}$ р'ц $\hat{y}$  н в $\hat{y}$ с $\hat{c}$ кми  $\hat{z}$ ды с $\hat{y}$ г $\hat{p}$ р'кш $\hat{n}$  жндове  
в $\hat{b}$ н

Пог, Бук  $\hat{n}$   $\hat{c}$ р'ц $\hat{e}$ мъ; Бол  $\tilde{b}$ оу $\hat{y}$  в $\hat{m}$ . в $\hat{b}$ н.

(знак :)

13б н етн да воу $\hat{t}$ тъ въ г $\hat{p}$ рдныи своен

Горно поле тълк. н еже г $\hat{p}$ рдыне с $\hat{y}$ д'к $\hat{a}$ ше. т'к $\hat{m}$ н етн выше, сн  $\hat{p}$ 'к $\hat{y}$  кр'т'о $\hat{y}$  н  
г $\hat{p}$ рб'о:~

Пог, Бук с $\hat{y}$ г $\hat{p}$ р'кшнш $\hat{a}$ ; Бол липсва н, Соф, Бук  $\hat{i}$ еже во.

л. 61а (знак ÷)

63:5б в $\hat{y}$ незапоу стр'клають его н не оувоет се

Бол н в $\hat{m}$ . его, Бол оуво $\hat{z}$ тъ с $\hat{a}$ , Бук грешно не оувонт' се.

горно поле тълк.  $\hat{i}$ ако во непшева $\hat{a}$ х $\hat{y}$  жндове в $\hat{y}$ незап' етн  $\hat{x}$ а.  $\hat{w}$ н $\hat{e}$  в'бше в $\hat{e}$ <sup>z</sup>  
стр'а  $\hat{i}$ ако в $\hat{b}$ :~

л. 63а (знак ÷)

65:7а швл $\hat{a}$ ющо $\hat{m}$ оу слою свою в'ккомъ

Бол, Пог, Соф овладажштнн $\hat{y}$ ; Бол, Соф, Бук в'ккоу; Пог в'ккы.

горно поле тълк. в'с'к' в'кк' в'лка  $\hat{n}$   $\hat{g}$ ъ слово, нже  $\hat{i}$ е  $\hat{x}$ с. т'к $\hat{m}$ н в'о в'ыше:~

вышж в'с'к' Соф.

65б (знак '')

67:18а колесница в $\hat{z}$ т $\hat{a}$  т $\hat{y}$ маин т $\hat{y}$ мь. тысоуце г'овзоу $\hat{y}$ ц $\hat{i}$ нхъ

горно поле тълк. колесн $\hat{y}$ ц'  $\hat{g}$ л $\hat{n}$ , пл'к' в'а слова. т $\hat{y}$ маин т $\hat{y}$ мы тысоуце  
говз $\hat{y}$ оуце, т'к'леса с $\hat{t}$ ы. еднна же  $\hat{i}$ е плъть с $\hat{t}$ аа:

65б 67:21б н г $\hat{n}$ а г $\hat{n}$ а нсх'одншаа с $\hat{y}$ мр $\hat{y}$ тнаа

долно поле тълк. н г $\hat{n}$ а с $\hat{n}$ р'к', г $\hat{e}$ йска г $\hat{n}$ а нсх'однша с $\hat{y}$ мр $\hat{y}$ тнаа г $\hat{p}$ кы по  
в'скр $\hat{e}$ :~

Бол, Пог, Соф, Бук  $\hat{e}$ го во радн в'к $\hat{y}$ сен смр $\hat{y}$ тн, да смр $\hat{y}$ тъ разорнтъ.

66а (знак ’’)

67:26а ~~нѣ~~варше кнѣзы влнзъ поющнхъ (нѣварше; прѣ – задраскано)

горно поле тълк. аплы варше, землю ѿвѣще н блвнтн га

(знак ’’)

67:26б посрѣ дѣвѣ тнмпаннць

тълк. цѣвѣ глѣ дѣвѣ, тако юнн соуѣ сѣще вѣрою. тнмпаннце, тако въ тѣк  
връцающн гѣслѣ дхѣвнн:~

Бол тако юнты вѣроа сжщж, Соф ї юны сжщн вѣроа

66а (знак ÷, двете странични точки – червени)

67.всѣа тѣоу веннамннь, юноша въ оужасѣ

Бол, Пог, Соф въ оумѣ оужаснѣ

Тълк. ѿ ѹестн вѣсакѣ езѣка нардцаѣ жндовска, занѣ тако въ ѣкасѣ  
юношествоваше на хѣ. тако вѣтн снѣ волѣзнн. веннамнн вѣ, снѣ волѣзнн сказаѣт  
се:~

67.28с (знак ■ )

кнезн завоулоны

67.28с кнѣзы неФѣлнмовн

долно поле тълк. глѣ жндовскыѣ кнезе, нже въ ношн ѣше га. завлѣн во,  
малѣва ношна сказаѣт се. разпрострѣше вѣ безаконї н грѣхы своѣ:~

Бол, Пог, Соф, Бук распространїшж.

66а (знак ÷)

67.31а запрѣтн звѣремь трѣстнѣ

дясно поле тълк. ѹародѣемь, еретнкѣ злаа пншщн н лѣкава. трѣстїю:~

л. 67а (знак ÷)

68:10а тако завнѣсть домоу твоего сынѣст мѣ

долно поле тълк. знамена прѣѹство прншествоѣ хѣвѣ, егда нзыгна нз цѣвѣ  
нерѣдѣще н продающе н кѣпоюще :~

Пог, Соф, Бук нерѣдѣщж; гр. катафроноũντας καὶ πολοũντας; καὶ  
ἀγοράζοντας.

л.68б (знак ÷)

68:28 прнложн безаконїѣ къ безаконїю нхѣ. н да не вьнндоутъ въ прѣвдѣ  
твоею

долно поле тълк. приложнше ѿбо евреие безаконїю. недѣволни бывше ѿ распетїи и ѿмръщевенїи хвѣк. нъ и въскрѣсенїе его ѿклеветати наущше:~ (не е пълен текстът на тълк. към стиха)

68б

68:32а н гѡдѣк воудеть бѡу пауе телца юна · рогы нздѣюща и пазнокти горно поле тълк. си рѣкѣ гѡдѣк соу бѣн, не въсн людїе рѡгома крѣпнма ѿкрѣпающе се . рѡзн бо, сила скѡзѡют се· пазнокти же глїе, еже обѣти се въ евлїе:~

Бол людне новн вѡ. не въсн людїе или новын людне Соф, Бук.

л. 71а (знак ÷)

70:22а (част.) въ съсоудѣхъ ѿгаломскыхъ истїнїю твою бѣ горно поле тълк. пакы во члѣкѣ спсєнь исповѣсть се въ црѣкви. тѡ ко юе съсоудѣ ѿгаломскын. тако въ тон ѿгаломскаа съвършают се :~

Бол сврѣшають сѡ всѣ ѿгаломскаа.

л. 71а

псалм 71 – оглавление: ѿгалом двѡу. ѡ соломоне. ѡа долно поле + пррѣчества црѣва, и призванїе езыкь:~

Бол, Пог, Соф, Бук – текстът е съвсем различен.

71а (знак ")

71:3 да прїимоу гѡры мнрѣ людн. и хлѣмы правдоу долно поле тълк. гѡры соу пррѣци за высѡтѣ проповѣдн. тїн же мнра провъзгласнше въсен въселеннїн. хлѣмн же аплы. тако вышьше зѣмльнаго жнїтїа исплѣ правды выше· ѡвое же хс̄ юсть:~

71б (знак ÷)

71:7а въсїають въ днн его правда

ляво поле тълк. явленїе хвѡ глїеть. и мже спсєнчач кы въсака дша:~

71:7б (знак ~)

71:7б и множество мнра дѡндѣже ѡнмѣт се лоуна

горно поле тълк. въ явленїн бо его тѡлнкѣ вѣдетъ мнрѣ· тако свѣтѣ его пауе свѣта лоуна просвѣщати въсоу тварь:~

Бол явленїе, Пог, Соф, Бук въ явленнї (гр. ἐνγὰρ τῆ ἐριφανεῖα).

71б (знак ")



71:10б (вт. част) н сава дары прннесоутъ

долно поле тълк. сава црѣца соломѡнѡ дѣры прннесе. тако ѡ црѣкви также ѡ езѣкъ хѣвы, ѡвращѣши се. сава вѡ, ѡвращенїе сказает се. хс̄ ѿ мнрѣ тако соломѡнѡ.

Бол саломѡнѡ, саломѡнѡ.

л. 73б

72:22б скотѣ(нь) выхъ оу тебе

долно поле тълк. ѡ ка жндѡве везѣмно ѡстѣпнш[е]

л. 73б (знак ~)

72:23а ѡ азъ вїноу с товою

тълк. не рѣзлѣчн бо се бѣ ѡ ннхъ ннколнже

л. 75а (знак ÷)

73:15б ты нзсѣуи рѣкы ѡфѡмскїе

долно поле тълк. ты рѣ прѣсѣши рѣкы крѣвѣ жрѣтъѣ · ѡфѡмѣ бо скѣзает се крѣвѣ. сказает же се н кѣпннство, еже ѿ трѣновна вещь ндѡлескаѣ.

л. 75б (знак +)

73:21а да не възвратнѣт се слѣбренѣ посрамленѣ.

горно поле тълк. прѣчносно слово. да възвратнѣт се рѣ дїавѡ слѣбрѣ срѣмленѣ, о ннже наѣ:~

л. 76а (знак ")

74:9а,б а) тако ѡша въ роуцѣ гнн вїна нерѣстворенна, испльнѣ рѣстворенїѣ.

б) н оуклоны ѡ сїе въ сїю

горно поле тълк. а) дїавѡла глѣ, испльнѣ соуша славы бжїе. рѣстворенїѣ же, тако рѣстворена архѣггльскаго сана, сн рѣвѣ съвѣкѣплена. ѡ ѡклонн ѡ сїе въ сїю,

б) рекше грѣдынїею н велнчанїемъ прѣложн се ѡ архѣггльства на дїавѡлство:~

л. 79а

77:13б прѣставїи вѡ тако мѣхъ

горно поле тълк. стоѣхъ во соуѣ н соудѣ воды завезанн тако мѣсѣ · н прѣндоше нлнты. рѣзѣмѣн же крѣщенїе проѡвразѣемо езѣкѡмъ:~

Бол сждоу н ѡвждоу.

79а 77:15 (II част) н напои е тако въ везднѣ мнѡзѣ

дясно поле въ везвѡднѣ (това не тълк. , а просто се поправя се грѣшката в стиха)

80a (знак '')

77:29б њ похотѣ нхъ прннесє нмь

горно поле тълк. вѣсѣ во волю њ твѣраше бѣ, тако да не прѣнмѣ вны

(знак ``)

77:30a не лишнтє сѡ похотѣн своѣхъ

тълк. ннѣесоше [sic] во лишнше се ѡ бѣ. тѣн же рѣпѣщѣше грѣдынюю не прѣстаахъ:~

ε

81a (знак ``)

77:51b навѣтъкъ вѣсакого троѹда нхъ въ сѣлѣхъ хамовѣхъ

долно поле тълк. хамъ скáзѣет се погывѣль. погѣви же бѣ егѹпѣтс[к]аа нмѣнѣа, нмже ражнгдаахъ се на грѣдыню:~

82a (знак ÷)

77:69a њ сѣзѣа тако њнорогъ стѣнюю свон

горно поле тълк. рѡгъ, скáзает се крѣпость, ннорѡг же едннѡвѣрãзна вѣра. гáкѡ иѣ пѣсано. едннъ бѣ. еднна вѣра. едннѡ крѣпѣнѣ

л. 82б (знак :)

78:8b скоро да прѣварет ны щедроты твоѣ гн

тълк. Он рѣ потѣщи се, на вѣзысканѣ наше. њ щѣдрон ны тако млтѣ:~

л. 84a (знак ÷)

79:14a ѡзѡвн н вепрѣ ѡ лѣга

горно поле тълк. жндѡв'ска́ рѡда лѣсть њдѡлска. тако н вѣпръ во, тако н сѣ лѣстнѣ тамнѣемъ бѣм. тнмѣннѣмъ крѣмнт се. лѡгъ же њдѡлн тако неплѡднн лѡгъжнн

л. 84a (знак ``)

79:14б н њнокъ днѡвн погáль њ иѣ

дясно поле тълк. дѣвѡ́ пожнрова жндѡвскѣ сѣнмѡ. любовно вѡ вѣмѣстѣ се вѣ нь гѣлѡ:~

Бол любѣзно, Соф любѣзно.

л. 84a-84б (знак '')

80:3б ѡсáлтнрѣ крáсєнь сѣ гоу́слѡнн.

долно поле тълк. сѣ́ще ѹнєто сѣ езыкѡ. езыкѡ во тако гѣслн двнжнѣ, скáзает сѣунаа:~

л. 85б

81:7b н тако едннѣ ѿ кнезѣ пѣете

горно поле тълк. ѿ дїавоѣ глїе. вѣ во н ѿнѣ кнезѣ аггѣ. н за грѣдыню спаде. тако н въсѣкъ кнезѣ прѣзѣорнѣ падаеть н не вѣстаеть :-

л. 85б–86а (знак /•)

82:6b–7 на те завѣтъ завѣцѣаше. 7. села ідоумѣнска н нзманліте

долно поле тълк. не ѿврѣзанныѣ ѣзыкѣ глїе. ꙗко съвѣцѣаше дроугѣ съ дроугѣ на ѿнѣ да сътроутн н. ѿбауе ннчѣже его погыве. ндѣма ко нскончавашн сказае се. не послѣшаше вѣры. нзманлѣе казоют се послѣшающе:-

Бол да не трѣтъї-н вѣ. сътроутн.

л. 86б (знак ÷)

83:4a нвѣ пннца ѿврѣте се вѣ храмннѣ

горно поле тълк. хс птнца. тѣло адамїе ѿврѣте храмннѣ. птнца же нарнцает се, зане кѣ намѣ сннде ѿ вышнїнхѣ.

Бол хс тѣло адамїе. птнца же нарнцает сѣ, зане к намѣ сннде

л. 86б (знак –)

83:4b н грѣлнца гнездо се вѣ

долно поле тълк. грѣлнца цркви, ѿврѣте тѣло хвѣ гнездо не тлѣнно н въ нѣѣ полѣжн ѣеда своѣ. пнтающн тѣлѣ нлн крѣвїю хвѣю.

л. 87б–88а (знак ÷)

пс. 84:12 истннѣ ѿ землїе въсїа. н правѣ съ нѣсе прнннѣ

долно поле тълк. истннѣ ѿ землїе. дѣа вѣа. въ истннѣ ко дѣон въ истннѣ во лтн. правѣ же, съ нѣсѣ хс. праведнѣ ко сын по истннѣ правѣ сътворѣ. дѣс лтрѣ сътворн. н дѣю съхранн:-

Бол правѣ съдѣла.

л. 89б

86:2a ѿснованїа его на горахѣ стѣхѣ

тълк. хвѣ. на тѣ во ѿвѣтованїе ѿѣ. на горѣ сїнансцѣн. на голгофѣ. на горѣ елеѿнсцѣн:-

Бол снѣнѣстѣ вѣ. сїнансцѣн, на горѣ голготѣ.

л. 90б (знак <)

87:11a еда мрѣтвнѣ сътворншн ѣюдеса

ТЪЛК. Змиръщ'вѣніе глѣн, грѣхѡ ѡ възвѣрїе. сѣ бо зрѣше чюдесе не змѣлнше се:  
Бол глѣть, оумилѣжтть сѧ.

(знак ~)

87:11б ѡн врауеве въскрѣсетъ ѡ ѡповѣдетъ се тѣвѣ

ТЪЛК. ѡн чюдѣствени бо врауеве ѡн раззминын мѡгѡтъ въскрѣсѣт потрѡпени  
грѣхми, лѣжещѣ

(знак ``)

87:12а ѡда повѣстъ ктѡ въ гробѣ млтѣ твою

ТЪЛК. ѡгда въ грѣтанѣ дѣволѣн ѡ ѡнже ѡншетъ, гробѣ ѡврѣстъ грѣтанѣ ѡ  
въннѣдетъ члѣк. к тѡмѡ не можеть повѣдатн млтѣ вжѣю:~

Пог вжѣн, Соф вѣн, Бук вжѣнѡ.

(знак ~)

87:12б ѡ ѡстѣнноу твою въ погывѣлн

ТЪЛК. ѡ тѡм бо глѣть. въ оустѣхъ ѡго погывѣлѣ. ѡстѣнна бо тѡу не  
въдѡрает се:~

Бол глѣть. н вждетъ въ оустѣхъ... оудварѣтъ сѧ, Соф, Бук въдварѣт сѧ

(знак ``)

87:13а ѡда познѡна воуѣт въ тѡгѣ чюдеса твоѡ

ТЪЛК. ѡдѣнною бо ѡмраченїе лѣстїю. не познають чюдесе гнѣ:~

Бол помираченн, Бук гнѣхъ

(знак ``)

87:13б ѡ прѡвѡда твоѡ въ зѣмлн зѡвѣвѣннѣн

ТЪЛК. въ зѣмльсцѣлѣ бо жнѣтн прѡвѡда вжѣа не знаема ѡ нн сѣстѡвляет се:~

Пог, Бук липсва бо.

87:16б възнесъ же се н смѣрнхъ ѡ ѡмоуѣхъ

ТЪЛК. възнесѣ же се хс на крѣтъ, н въкоушь смѣрѣтъ. ѡко весчѣствнѣ  
въмѣнн се. ѡ порѡганѣ вѣ въсѣлн ѡко члѣкъ смѣрѣн:~

Бол на крѣтъ хѣтъ, Соф възнесе, Соф, Пог, Бук смѣртн

(знак ÷)

87:19а оудѡлнл ѡсн ѡ мене дроуѣга н ѡскрѣпаго

ТЪЛК. тѡгда ѡплѣ вѣжашж вѣсн дроуѣн бо ѡскрѣнн вѣхъ хѡуѣ. пѡуѣ петрѣ:~

л. 96а (знак +)

90:13а на ѓспндѡу њ васнлнска настоуѓншн. њ поѓерешн лѡва њ змїа̀.

ТЪЛК. ѓспндѡс глїѣ, ѡвращаюѓ слѡха ѡ заповѣдн вжїѣ. васнлнскѡ вндѣнїемь своѓ ѓмараѣ ѡлѡка. соу же њ вльсвн. лѡва же глїѣ хыщннка; њ мѡунтѣла, ѡлѡвска. зѡмїа же, лѡстнвыѣ, њ лнцѣнѣрныѣ, њ ѓрѡстнвыѣ. вѡсѣ же сѣ дїавольнїѣ. сѣго же на крѡтѣ попра хс вѡ.~

Бол слоухъ, заповѣден вжннхъ.; без же (I), оуморнтъ, ѡлѡка, ѓрѡвж попра на крѡтѣ.; Пог, Бук оморнвъ; Соф оморнтъ; Соф на крѡстѣ хс н вѡ

л. 96б (знак ÷)

91:4 въ дѣсѣто строуѓннѣ псалтнры сѣ пѣснїю̀ въ гоуслѣхъ

ТЪЛК. нарнѡѣ оуѡ строѓнн пѣстры. рѡзѡмѣют же ѓко дѡвжнѡ нѣ гѡслн. сн рѣ ѣзыка двѡю на дѣтѣ аплѡ оуѡннн, въ строуѓнъ мѣсто оустроѓнтн тѣѣ. њ тѡко славнтн бѡ. вѣз тѣх вѡ пѣтн непѡлѣзно.~

Пог, Соф, Бук нарѡѡѣтѣ.. прѣсты (гр. δακτύλων); Бол вѣсполѣзно, Пог, Бук вѣзѣ полѡзѡ, Соф непѡлѣзно.

л. 97а (знак ’')

91:13а правѣдннкъ ѓко фнннжѡ процѡвтѣтѣ

ТЪЛК. хс, ѓко н слѡкын влѡговѣрнѣ. ѓко њ сѡзѡрь грѡзда спѣнїѣ кѡ темнѣ.~

Пог, Соф, Бук темнѣ крѡтомь, Бол спѣнна крѡтомь (гр. τὸν βότρυν ; τῆς σωτηρίας)

(знак ’')

91:13б ѓко кѣдрѣ ѓже въ лнванѣ оумножнтѣ сѣ

ТЪЛК. кѣдра глїѣтѣ, вѡсѡтѣ слѡвы. лнван же сѡзѡѡтѣ, вжѣтѡ. ѡ же ѡмножнтѣ сѣ, сѡзѡѡтѣ множѣство спѣаемын [д]хѡмь.~

Пог, Соф, Бук лнвана; Соф, Бук изпусканѣто на д – [д]хѡмь.

л. 101б (знак ÷)

97:5а поѓтѣ гѡн въ гоуслѣхъ

ТЪЛК. сѣ дшѣно њсѣ вѡ њ сѣ гласѡ вѣлїѣ пѣтн пѡваѣ бѡ, ѓко днѣна сѣтѡрн гѡ рѡдѡ ѡлѡвскѡмѡ.~

Бол, Пог, Бук н гласѡмь (вторѡто сѣ лнпсѡ), ѡловѣкѡю, Пог, Соф, Бук гѡ лнпсѡ

л. 101б (знак ’')

97:6а въ трѡубахъ кѡванахъ. њ гласѡ трѡубы рѡжанн

ТЪЛК. ѡкоже вѡ тогда н ... кованами глѣть, мѣдѣнами н рѡжанами. тако вѣрнии людѣ въстрѣви, ти трѣвами ѣвльскимн гласы. тврѣди во соѡ тако мѣдѣ. рѡжанами же, крѣомь, рогъ вѡ крѣть, ѡко начетькъ въсѣмь.

Бол пред. ѣвльскимн – разоумнымн, Пог, Бук въстрѣжатъ

107:б (знак ’’)

103:19а + б сътворилъ еси лоуноу въ врѣмена. слнце познà запа̀ сво̀.

> лоуиѡ цркви въ глѣ. ѡко просвѣщающа ѡлка. ѡже на врѣмена раждають ѡлци н не прѣстають. хс слнце праведно, егда̀ заиде въ адъ да испровѣжетъ ѡ  
:~

Бол црви, праведное, Соф цркви, Пог лиѡн вм. ѡлка, Пог, Соф, Бук раждаѡци (гр. γεννωσα)

108а (знак ’’)

103:26б заѝ еъ егоже създа роугати се емоу

ТЪЛК. дѡвола глѣть, ѡвѣрѣгаема ѡ цркин, снрѣкъ попираема въ тѣхъ вѡ глава̀ егѡ ѡсѣе се стѣни:~

Бол въ црви; Пог, Соф ѡвѣрѣгаемь во, Бук ѡвѣрѣгаемь; Пог ѡ цркви

л. 112а (знак ÷)

105:28а њ причѣстише се въ елфегорѡу

> тѣ во ѡдолъ възлюбивше ѐ време, томѡ причѣстише се н выше коже мрѣтвы. велфегорѡ вѡ, кожа сказает се. снрѣкъ нечювѣствны ѡи:~

Бол тоу вм. тѣ, томѡ вм. томѡ, Пог кого ндола, Соф, Бук того ндола; Бук въ елфегорѣ, Соф вельфегорѣ, Бол вельфегорѣ.

115б (знак ÷)

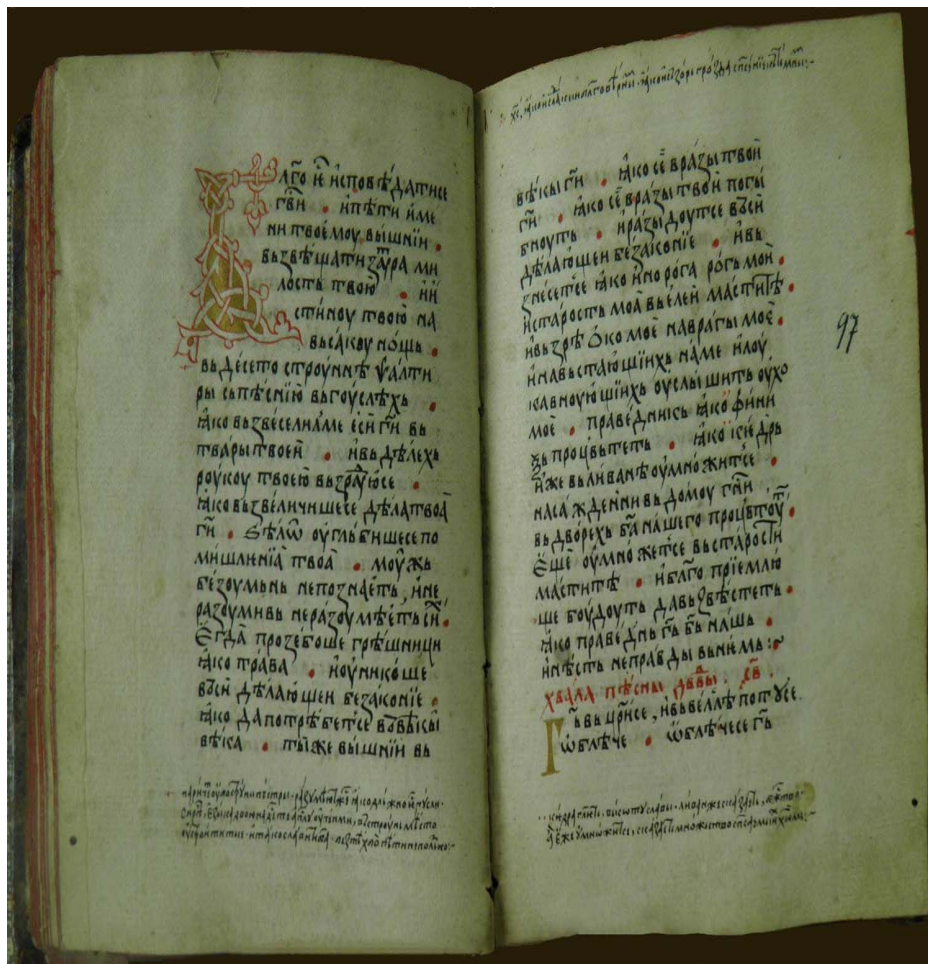
107:8б възнѣсоу се њ раздѣлю сѣкѡма

долно поле тѣлк. възнѣсе вѡ се на крѣ хс. њ раздѣли коиѡ вѣрны снлснѣкѡма вѡ, сказает се снла

Изследването на маргинално разположените тълкования към псалтирния текст в разглеждания ръкопис показва, че те са избрани основно, за да изтъкват трудни според преписвача места от псалмите. Оглавленията се разширяват с допълнения, характерни за коментирания псалтири. Погрешки се и грешки в псалтирния текст. Може да се предположи, че това е

препис на служебен псалтир, към който по-късно са прибавени по полетата коментари и допълнения от Исихиевия (Псевдо-Атанасиев) псалтир.

С включването на ръкописен псалтир НБКМ 13 с неговите особености се обогатява историята на славянския тълковен Псалтир и славянските библейски книги с коментари.



Ръкопис НБКМ 13, л. 966-97а

## ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев 1999: Алексеев, А. А. Текстология славянской Библии. Санкт-Петербург.
- Амфилохий 1880–1882: Амфилохий, архим. Древнеславянская псалтырь Симоновская до 1280 года. Т. I–III. Москва.

- Дуйчев 1968: *Дуйчев, Ив.* Болонски псалтир. Български книжовен паметник от XIII в. София.
- Карачорова 1984: *Карачорова, Ив.* Лексиката на Чудовския псалтир и преславската редакция на старобългарските богослужебни книги. – *Български език*, № 1, с. 53–61.
- Карачорова 1989: *Карачорова, Ив.* Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на Псалтира. – В: *Кирило-Методиевски студии*, кн. 6, с. 140–245.
- Карачорова 2003: *Карачорова, Ив.* Псалтир. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*, Т. III, с. 409–417.
- Карачорова 2005: *Карачорова, Ив.* Към изучаването на библейските песни в славянската ръкописна традиция. – *Palaeobulgarica*, № 1, с. 25–43.
- Карачорова 2008: *Карачорова, Ив.* Славянският ръкописен служебен псалтир като особен тип сборник. – *Црквене студии*, V, 5, с. 227–243.
- Карачорова 2015: *Карачорова, Ив.* Новонайденная катена к Псалтыри в двух хилендарских рукописях. – *Palaeobulgarica*, № 1, с. 55–71.
- Погорелов 1901: *Погорелов, В. А.* Псалтыри. С приложением статьи „О редакциях славянской Псалтыри“. Москва.
- Погорелов 1910: *Погорелов, В. А.* Чудовская псалтырь XI века. Отрывок толкования Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе. Санкт-Петербург.
- Рибарова 2002: *Рибарова, З.* Взаимоотношений литературных традиции в переводе толковании на Псалтырь. – В: *Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване*. София, с. 175–181.
- Цонев Опис 1: *Цонев, Б.* Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София. Т. 1. София, 1910.
- Шиваров 1986: *Шиваров, Н.* Древни източни коментари на Псалтира и старобългарските им преводи. – *Годишник на Духовната академия*, 28 (54), 1978–1979, с. 6–81.
- Devresse 1980: *Devresse, R.* Les anciens commentateurs grecs des Psaumes. – *Studi e testi*, 264.
- Evlogieva-Katzarova 2012: *Evlogieva-Katzarova, Tz.* Towards the Study of the Psalter NBKM 13 from the Manuscript Collection of the National library in Sofia. – *Scripta & E-Scripta* 10–11, pp. 433–450.
- MacRobert 1998: *MacRobert C. M.* The Textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century. – In: *Interpretation of the Bible*. Ljubljana-Sheffield, pp. 921–942.
- Rondeau 1982: *Rondeau, M.-J.* Les commentaires patristiques du Psautier (III–V siecles) I. Roma, (*Orientalia christiana analecta*, 219).
- Septuaginta 1971: *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, ed. A. Rahlfs. Vol. II, Stuttgart, Psalmi 1–164, Odae 164–183.
- Thomson 1998: *Thomson, F.* The Slavonic Translation of the Old Testament. – In: *Interpretation of the Bible*. Ljubljana-Sheffield, pp. 605–920.
- Jagić 1906: *Jagić, V.* Ein Unedierter Griechische Psalmenkommentar. – *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse* 52;1, pp. 1–95.



Jagić 1907: *Jagić, V. СЛОВЪНЬСКАЯ ПСАЛЪИРЬ*. Psalterium Bononiense. Vindobonae – Berolini – Petropoli.

#### REFERENCES

- Alekseev 1999: *Alekseev, A. A.* Tekstologia slavyanskoi biblii. Sankt-Peterburg.
- Amfilohiy 1880–1882: *Amfilohii arhim.* Drevleslavianskaia psaltyr' Simonoskaia do 1280 goda. T. I–III. Moskva.
- Devresse 1980: *Devresse R.* Les anciens commentateurs grecs des Psaumes. – *Stude et testi*, 264.
- Duychev 1968: *Duychev, Iv.* Bolonski psaltir. Balgarski knizhoven pametnik ot XIII vek. Sofia.
- Evlogieva-Katzarova 2012: *Evlogieva-Katzarova, Tz.* Towards the Study of the Psalter NBKM 13 from the Manuscript Collection of the National library in Sofia. – *Scripta &E-Scripta* 10–11, pp. 433–450.
- Jagić 1906: *Jagić, V.* Ein Unedierter Griechische Psalmenkommentar. – *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse* 52;1, pp. 1–95.
- Jagić 1907: *Jagić, V. СЛОВЪНЬСКАЯ ПСАЛЪИРЬ*. Psalterium Bononiense. Vindobonae – Berolini – Petropoli.
- Karachorova 1984: *Karachorova, Iv.* Leksikata na Chudovskiya psaltir i preslavskata redaktsiya na starobalgarskite bogosluzhebni knigi. – *Balgarski ezik*, № 1, s. 53–61.
- Karachorova 1989: *Karachorova, Iv.* Kam vaprosa za Kirilo-Mejodieviya starobalgarski prevod na Psaltira. – In: *Kirilo-Methodievski studii*, kn. 6, s. 140–245.
- Karachorova 2003: *Karachorova, Iv.* Psaltir. – In: *Kirilo-Methodievska entsiklopediya*, T. III, s. 409–417.
- Karachorova 2005: *Karachorova, Iv.* Kam izuchavaneto na bibleiskite pesni v slavyanskata rakopisna traditsiya. – *Palaeobulgarica*, № 1, s. 25–43.
- Karachorova 2008: *Karachorova, I.* Slavyanskiyat rakopisen sluzheben psaltir kato osoben tip sbornik. – In: *Tsrkvene studije*, V, 5, pp. 227–243.
- Karachorova 2015: *Karachorova, Iv.* Novonaydannaya katena k Psaltyri v dvukh hilendarskikh rukopisiakh. – *Palaeobulgarica*, № 1, s. 55–71.
- MacRobert 1998: *MacRobert, C. M.* The Textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century. – In: *Interpretation of the Bible*. Ljubljana-Sheffield, pp. 921–942.
- Pogorelov 1901: *Pogorelov, V. A.* Psaltyri. S prilozheniem statii „O redaktsiikh slavyanskoi Psaltyri“. Moskva.
- Pogorelov 1910: *Pogorelov, V. A.* Chudovskaia psaltyr' XI veka. Otryvok tolkovaniia Feodorita Kirrskogo na Psaltyr' v drevnebolgarskom perevode. Sankt-Peterburg.
- Ribarova 2002: *Ribarova, Z.* Vzaimootnoshenii literaturnykh traditsii v perevode tolkovanii na Psaltyr'. – In: *Srednovkovna hristiyanska Evropa: Iztok i Zapad. Tsennosti, traditsii, obshuvane*. Sofia, s. 175–181.
- Rondeau 1982: *Rondeau, M.-J.* Les commentaries patristiques du Psautier (III–V siecles) I. Roma, (*Orientalia christiana analecta*, 219).

- Septuaginta 1971: *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, ed. A. Rahlfs. Vol. II, Stuttgart, Psalmi 1–164, Odae 164–183.
- Shivarov 1986: *Shivarov, N.* Drevni iztochni komentari na Psaltira i starobalgarskite im prevodi. – *Godishnik na Duhovnata akademiya*, 28 (54), 1978–1979 (1986), pp. 6–81.
- Thomson 1998: *Thomson, F.* The Slavonic Translation of the Old Testament. – In: *Interpretation of the Bible*. Ljubljana-Sheffield, pp. 605–920.
- Tzonev Opis 1: *Tzonev, B.* Opis na rakopisite i staropechatnite knigi v Narodnata biblioteka v Sofia, T. 1. Sofia, 1910.

✉ Проф. д-р Ивона Карачорова

Секция за история на българския език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Prof. Ivona Karachorova, PhD*

Department of History of Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 30 юни 2020